O NOUĂ VIZIUNE ASUPRA FILOSOFIEI LUI DIMITRIE CANTEMIR: OVIDIU PECCAN. HIEROGLIFE CANTEMIRIENE.

A NEW VISION ON THE PHILOSOPHY OF DIMITRIE CANTEMIR: OVIDIU PECICAN. *CANTEMIRIAN HIEROGLYPHS.**

Gheorghe BOBÂNĂ, dr. hab., prof. univ.,
Institutul de Istorie USM
ghbobina@gmail.com
0009-0006-9698-5263

Summary

In Cantemirian Hieroglyphs. Historical-Hermeneutic Explorations, Ovidiu Pecican offers a reassessment of Dimitrie Cantemir's The Hieroglyphic History, defining it „as a work of philosophy". The author begins his analysis with the Scala, which reveals numerous abstract notions, with a particular emphasis on philosophical concepts. Various hypotheses are presented regarding Cantemir's sources of inspiration in composing the Scala and his use of animal fable. O. Pecican also highlights Cantemir's poetic talent. A considerable section is dedicated to the Egyptological metaphor and its cultural horizon in The Hieroglyphic History. The protagonists' speeches in the novel are described as „true logical discursive demonstrations1". The novel contains definitions of dialectics, syllogism, and more. Through his novel, the Romanian scholar aimed „to rework the spoken language, adding depths of previously unseen complexity",

Keywords: *hieroglyphs, philosophical concepts, animal fable, Egyptological metaphor, logic.*

Opera lui Dimitrie Cantemir continuă să fie abordată de cercetătorii din diverse domenii. Dacă acceptăm periodizarea cantemirologiei în trei etape, propusă de Adriana

*Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare „Coordonatele moderenizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

Babeți, atunci avem o primă perioadă, „arheologică", de descoperire a textelor lui Cantemir; etapa a doua, așa-numită „textologică", de receptare și interpretare a textului cantemirian, de traducere, editare, elaborare de ediții critice, și a treia, „istorică", de recuperare a operei lui Cantemir în spațiul istoriei, literaturii, filosofiei, teologiei, etnologiei etc.[1,p.246]. Această ultimă etapă este încă în curs și se manifestă, la rândul ei, prin diferite tendințe.

În a doua jumătate a secolului al XX-lea dominantă a fost tendința de a include opera cantemiriană în curentul umanist: „Curentul umanist românesc se încununează cu opera impresionantă a lui Dimitrie Cantemir".[4, I, p.182] Majoritatea cantemirologilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea au susținut și promovat această opinie (P.P. Panaitescu, Dan Bădărău, Petru Vaida, Vasile Coroban, Virgil Cândea, Alexandru Duțu, Ecaterina Țarălungă). Spre sfârșitul acestei perioade unii cercetători aderă la ideea includerii operei cantemiriene în stilul baroc (Dan Horia Mazilu, Dragoș Moldovanu, Adriana Babeți,).

Secolul al XXI-lea vine cu noi reevaluări a operei principelui moldav, printre care se evidențiază studiul lui Ovidiu Pecican *Hieroglife cantemiriene. Incursiuni istorico-hermeneutice*. Autorul își concentrează atenția asupra unei singure opere cantemiriene – *Istoria ieroglifică*, definită „ca o lucrare de filosofie" care poate fi pusă pe același raft cu Noua Atlantidă a lui Francis Bacon, Cetatea Soarelui de Tomaso Campanella sau *Lauda nebuniei* a lui Erasmus din Rotterdam.[4, p.11] Cercetarea acestei lucrări esoterice sparge „cadrele obișnuitelor investigații critico-literare, de valorificare exegetică tradițională, univoc orientată".[4, p.12]. Ovidiu Pecican descoperă în spatele construcției românești a *Istoriei ieroglifice* o bună cunoaștere a filosofiei carteziene din *Despre pasiunile sufletului*. Nu se întrevede un contact direct al lui Cantemir cu filosofia lui Descartes, însă acesta din urmă l-a avut printre prieteni pe Jan Baptista Van Helmont, opera căruia tânărul principe o studiase vreme de opt luni la Istanbul cu Dascălul Meletie.

La mijlocul secolului al XVII-lea în cronografia moldovenească apare preocuparea pentru ameliorarea formei de guvernământ, a situației sistemului juridic al țării. În cronica lui Grigore Ureche, a lui Miron Costin, apoi a fiului acestuia, Nicolae Costin, traducătorul tratatului Ceasornicul domnilor de Antonio de Ghevara, întâlnim preocupări de alcătuirea constituțională a puterii, de arta guvernării, de armonizarea puterilor în stat, de coexistența stărilor etc. Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, remarcă Ovidiu Pecican, prezintă, „sub formă narativă, românească, deși în convenția fabulei animale", un pamflet acerb la adresa năravurilor politice contemporane, „o reflecție asupra politicii și guvernării".]5, p. 40] Autorul constată „saltul retoric" de la nivelul genurilor cultivate în perioada precedentă (cronică, letopiseț) către romanul didactic „scris în cheie realistă sau fantezistă", și aceasta „marchează o nouă treaptă culturală, o maturizare și sofisticare, o mărire a gradului de complexitate a receptării".]5, p. 40]

Ovidiu Pecican pornește analiza *Istoriei ieroglifice* de la *Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*. Modelul pentru *Scara* lui Cantemir ar putea fi lucrarea lui Ioan Scărarul *Scara raiului*, o scriere care se referă la mijloacele prin care poate fi atins cel mai înalt grad de perfecțiune religioasă. La Cantemir *Scara* este nu doar un aparat filologic explicativ, ci și unul etic, „de substanță creștină, pentru care modelul este lucrarea lui Ioan Scărarul".[5,p.49] Cărturarul român nu-și intitulează instrumentul auxiliar în manieră occidentală „vocabular" sau „dicționar", fiindu-i mai familiară scrierea lui Ioan Scărarul. Ideea de a așeza în fruntea Istoriei ieroglifice o Scară este legată de scopul fundamental de a elabora „o limbă română suplă cu ajutorul literaturii".[5.p.49]

Scara prin care debutează *Istoria ieroglifică* este departe de modelul ei bizantin. Cercetătorul clujean caută și alte influențe asupra romanului catemirian, cum ar fi una occidentală, exercitată de romancierul scoțian John Barclay, „care a făcut vogă în sec. al XVII-lea, ajungând, după toate aparențele, și în mâna lui Cantemir". [5.p.50]

Autorul român oferă în Scară nu doar un dicționar de neologisme, ci și unul explicativ, multe dintre noțiuni vizând abstracțiuni, printre care un loc de seamă ocupă conceptele filosofice. Astfel, „cincizeci dintre cuvintele întâlnite în Scară

sunt termeni filosofici".[5,p.55-56] Exista, declară Ovidiu Pecican, un public real căruia Dimitrie Cantemir putea să i se adreseze cu deplină îndreptățire în privința cunoașterii logico-filosofice.

Principele preferă, de cele mai multe ori, transcrierea cuvântului nou ca atare: *activitas, aporia, apofthegama*. Explicațiile abordează noul „pornind de la un orizont familiar de cunoaștere și de la un vocabular mai mult sau mai puțin uzual".[5,p.61] „Lucrul" este treabă, sarcină de adus la îndeplinire prin „lucrare", efort, modificare. Ovidiu Pecican conchide că ideea abstractă de activitate pare să fie încă, la începutul sec. al XVII-lea, străină limbii române". [5,p.62]

Cuvântul necunoscut, atrage atenția Cantemir în „Izvoditoriul cititorului sănătate", trebuie căutat în ordine alfabetică și după numărul paginilor, în cuprinsul *Scării* ce însoțește romanul. Această „precauție savantă", în *Istoria Ieroglifică* este, constată Ovidiu Pecican; „o premieră absolută în cultura română.[5,p.67] Proiectul cantemirian are în vedere inserarea culturii române la un anumit standard intelectual, comparabil cu al altor culturi europene. Intenția de a traduce logica în limba română viza introducerea procedurilor raționale, logice ca răspunsuri argumentate judicios la problemele cu care se confrunta societatea românească.

Istoria filosofiei românești nu poate trece cu vederea tentativa lui Dimitrie Cantemir de a oferi românilor și limbii lor, în *Istoria ieroglifică*, „un instrumentar conceptual de mare deschidere și de portanță filosofică într-un moment al istoriei noastre moderne".[5,p.79]

Un spațiu întins acordă Ovidiu Pecican metaforei egiptologice și orizontului ei cultural în Istoria Ieroglifică. Autorul își propune să deslușească sursele posibile ale interesului cantemirian pentru scrierea hieroglifică. *Istoria ieroglifică* apare ca un text enigmatic, codat, încă de la început. Însuși titlul lucrării pune problema, de unde și-a împrumutat Cantemir metafora? Ovidiu Pecican caută sursele acestei metafore în romanul popular *Alexăndria*, textul căreia circula în țările române la sfârșitul secolului al XVII-lea: „Nu încape îndoială că Dimitrie Cantemir a cunoscut această operă literară".[5,p.75] O altă sursă posibilă ar fi fost obeliscul egiptean acoperit cu hieroglife din Istanbul. Totodată autorul își

propune să caute sursele occidentale ale metaforei egiptologice prezente în *Istoria ieroglifică*. Una dintre acestea ar fi Istoria secretă a istoricului bizantin Procopius. O posibilă sursă putea fi egiptologia umanistă italiană cu preocupare hermetică. Corpus hermeticus a jucat un rol considerabil în Renaștere timp de două secole. Lucrarea *Hieroglyfica*, scrisă în sec. al V-lea, a fost influentă vreme de secole. Partea secundă a ei se referă la simbolismul și alegoria animalieră. Aceasta mai cu seamă a putut fi „unul din izvoarele principale ale inspirației lui Dimitrie Cantemir cu privire la utilizarea simbolurilor animaliere...".[5,p.92] O altă posibilă sursă a metaforei cantemiriene ar putea fi, după părerea lui Ovidiu Pecican, simbolul ezoteric desenat de John Dee, cunoscut sub numele de *Monas Heroglifica (Monada hieroglifică)* „în interiorul orientalisticii răsăritene". [5,p.102[Privirea autorului *Istoriei ieroglifice* era orientată către răsărit încă din primele rânduri al fabulei cantemiriene.

Ovidiu Pecican își pune de asemenea întrebarea, „cum să fi ajuns Dimitrie Cantemir la ideea fabulei animaliere?".[5,p.111] Imagologia moldovenească medievală s-a reflectat în bestiarul fabulistic de pe soba cu cahle figurative. După toate aparențele „se cuvine investigat spațiul și antecedentele de acasă, atmosfera în care beizadeaua lui Constantin Cantemir s-a format".[5,p.111] Alte izvoare ficționale occidentale și bizantine îi vin lui Dimitrie Cantemir din direcții plurale. În primul rând, ar putea fi familiarizarea cu literatura medievală morală (Fiziologul), care folosea animalele ca pretext pentru pledoaria etică. În toate aceste tradiții metafora animalieră deghizează metehne sau virtuți omenești. Din *Fabulele* lui Esop Dimitrie Cantemir a preluat personajele-animale înzestrate cu însușiri umane (Struțocămila). Printre alte posibile surse ale *Istoriei ieroglifice* cercetate de Ovidiu Pecican sunt cele orientale și iudaice.

Baletul aulic de la curtea regelui francez Ludovic al XIV-lea își recruta subiectele din mitologia păgână, dar și din sfera metamorfozelor florale, a ciclurilor cosmice ale anotimpurilor, făcând din aceasta un prilej de deghizare cu măști. Receptând nu doar modele orientale, ci și pe cele occidentale, Dimitrie Cantemir „ar fi găsit în amestecul de deghizare, disimilare politică aulică și ambiții despotice din propria țară prilejul de a pune în cheie satirică intrigile și dinamicile aristocratice și curtenești din Moldova".[5,p.137]

Ovidiu Pecican pune în valoare calitatea de poet a lui Dimitrie Cantemir. El depistează în textul *Istoriei ieroglifice cinci poezii Prundul Eufratului mărgritariu naște, În muntele cel înalt, În cindzăci de sângeroase, Cu penele șoumul, Jelania și blestemul firii pentru nenorocirea Inorogului*. Poezia lui Dimitrie Cantemir, „chiar acolo unde pare tributară unor modele răsăritene, aparține modernității și etalează prin atributele acesteia". [5, p.140] Recent a apărut un volum de poeme ale lui Cantemir. [3]

În ultimul capitol „Istorii și contexte ieroglifice. Glose la romanul cantemirian", Ovidiu Pecican urmărește atitudinea cărturarului față de problemele identitare și culturale ale timpului. La începutul sec. al XVIII-lea romanitatea românilor era o idee general acceptată. Dimitrie Cantemir, în *Istoria Ieroglifică*, după cum declară el însuși, voia nu doar să scrie un roman, cât „să reelaboreze limba vorbită", adăugându-i adâncimi „ale unei dezvoltări întru complexitate nemaivăzute la noi până atunci".[5,p.175] Introducerea de noi cuvinte în vocabular, inovarea lingvistică pornind de la prestigioasele limbi clasice. Astfel, „stăruind în această cunoaștere națională și conceptuală, odată cu subtilitățile lingvistice s-ar deprinde și cele ale gândului nuanțat și rafinat, capabil să cuprindă cu finețe întreaga bogăție a lumii cognoscibile".[5,p.175]

Istoria ieroglifică - „roman nu cu o cheie, ci cu numeroase chei".[5.p.179] Una dintre ele se referă la cetatea mirabilă Pleonaxia, pe care Cantemir o descrie riguros. În miezul cetății se află un templu, o „capiște", împodobită cu ieroglife și redând povești. Ieroglifele lui Cantemir nu înseamnă doar „ simpla deghizare a oamenilor cu ajutorul măștilor animaliere, ci și o succesiune de povești autonome prinse în friza unui templu din miezul unei cetăți, care este opera însăși".[5,p.182]

Arta caricaturii și a diminuării capătă la Cantemir chipul unui carnaval dezlănțuit. Măștile animaliere ale personajelor sunt, prin ele însele profund satirizate. Astfel, modernitatea literară a românilor debutează printr-o operă de referință – *Istoria ieroglifică*. Discursurile protagoniștilor în prima parte a romanului „sunt niște adevărate demonstrații discursive de natură logică". [5,p.192] Cantemir prezintă în roman definiții ale dialecticii, silogismului. „De la *Istoria ieroglifică* până astăzi, constată Ovidiu Pecican, romanul românesc

modern nu a mai vizitat nici odată cu atâta interes teritoriile logicii”.[5, p.199]

O noutate metodologică de cercetare în cartea lui Ovidiu Pecican constă în apelul constant la sursele din internet. Autorul își justifică predilecția deliberată „pentru resursele explorabile via internet” prin efectul „dezvoltării rapide a acestui instrumentar”, sofisticat și la îndemână.[5,p.82] Totodată aceasta este și „un manifest îndreptat împotriva neîncrederii care domnește în cercurile savante cu privire la cunoașterea mediată electronic”.[5,p.82]

Suntem în miezul unei revoluții a cunoașterii, iar a-i refuza acesteia avantajele numai pentru că există și utilizări neconforme cu etica cercetării științifice, „ar fi excesiv, neinspirat și în contrasens cu direcția de înaintare a investigației de tip științific”.[5,p.82]

Referințe bibliografice

1. Babeți, Adriana. Bătăliile pierdute. Dimitrie Cantemir. Strategii de lectură. Timișoara: Editura Amarcord, 1998
2. Cantemir, Dimitrie. Istoria ieroglifică. Ediție îngrijită și Studiu introductiv de P.P. Panaitescu, I. Verdeș, Vol. I-II, București: Editura pentru literatură, 1965
3. Cantemir, Dimitrie. Poemele Inorogului. Antologie, prefață și note de Ion Hadârcă. București: Editura Academiei Române, 2023;
4. Istoria filosofiei românești. Vol. I, ediția a II-a. București: Editura Academiei, 1985
5. Pecican, Ovidiu. Hieroglife cantemiriene. Incursiuni istorico-hermeneutice. Cluj-Napoca: Editura Limes, 2016.